

**Особливості структурно-семантичного зв'язку
сполучникових складних речень (на матеріалі п'єси
М.Л.Кропивницького "Глитай або ж повук")**

В історії української літературної мови другої половини XIX й першої половини XX століття визначне місце займає М.Л.Кропивницький – видатний драматург, актор, режисер і композитор, який, – як зазначав К.С.Станіславський, – разом з іншими визначними корифеями українського національного театру – М.Заньковецькою, П.Саксаганським, І.Карпенком-Карим увійшов "золотими літерами на скрижалі світового мистецтва". Він став продовжувачем мовних традицій, особливо синтаксичної розмаїтості складних речень, І.Котляревського, що започаткував українську класичну драму ("Наталка Полтавка"), і Т.Шевченка, який, як відомо, завершив її становлення в українській літературі ("Назар Стодоля").

Своєю мовною трактикою М.Л.Кропивницький, як і інші майстри художнього слова дошевченківського й післяшевченківського художнього періоду, переконливо довів, що українська мова з її багатою лексичною, морфологічною й синтаксичною системами – "Не малоруське наріччя", а самостійна мова, яка має прекрасне майбутнє і здатна творити велику національну українську літературу.

Привертає увагу насамперед синтаксична різноманітність простих і складних сполучникових речень.

Мовні особливості драматичних творів М.Л.Кропивницького лінгвістами досліджується здавна; особливо детально вивчено лексику та фразеологію.

Менше уваги приділено ще вивченню структурно-семантичних ознак мови персонажів п'єс М.Л.Кропивницького. Майже не досліджена синтаксична будова складних конструкцій у драмах М.Л.Кропивницького, за допомогою яких засобів зв'язку переважно поєднуються предикативні одиниці і які вони за будовою.

На нашу думку, вивчення цього питання сприятиме глибшому усвідомленню змісту творів, мовних особливостей образів їх персонажів і матиме певне значення для детальнішого дослідження історії української літературної мови, бо, як відомо, твори М.Л.Кропивницького, відбиваючи мову минулої епохи, є прекрасним відтворенням розмовної народної мови представників різних соціальних верств другої половини XIX ст. і першої половини XX.

У свій час високо цінував п'єси М.Л.Кропивницького І.Я.Франко, називаючи їх "оригінальними творами" і, на наш погляд, справедливим був, коли відзначав: "Такої чистої, блискучої всіма блисками поезії й гумору народної мови нам не у многих наших писателів лучиться надібати. Широкою струєю пливе та мова в драмах М.Л.Кропивницького, автор, очевидно, сам знає свій "дар слова" і любується переливами його чудових красок і блисків".¹

З погляду пізнавального значення та художньої довершеності однією з важливих драм є п'єса М.Л.Кропивницького "Глитай, або ж Павук" (1881 р.), у якій драматург розробляє тему пореформленої дійсності.

Драма написана чудовою, в основі своїй, народною, образною мовою. Ця тема про життя й побут трудового

---

¹ Із книги: Франко Іван. Про театр і драматургію. К.: вид.- АН УРСР, 1957, с. 146.

селянства в пореформлений період конкретизується в конфліктах, що зумовили трагедію Олени та її чоловіка Андрія Кугута. У реалістичних, життєво правдивих картинах автор протиставляє два табори – гноблених і гнобителів, і закінчується п'єса, як відомо, конфліктом, який має соціальний характер і виражає ідею протесту проти гноблення.

Драматург старанно різьбив і шліфував мову своїх персонажів, насичував її прислів'ями, дотепам, різними описами складних речень, відбирав усе найдорожче з фольклорної скарбниці, що допомагало йому зробити твір живим, повнокровним, динамічним і колоритним.

Показовою в цьому відношенні є мова Олени в діалозі з багачем Бичком у сьомій картині першої дії: Ні, погляд у вас лисичий, та вовча думка!

Он у вас і білі руки, а душа!..

Перед людьми вдаєте з себе святого та божого, а наодинці – бісові рідня! (стор. 180). Як спите, то їсти не просите! (стор. 181).

У своїй статті ми робимо спробу простежити, які типи складних сполучникових речень наявні в мові персонажів, образи яких змальовані в названій вище п'єсі.

Зокрема робиться спроба прослідкувати:

- 1) як представлені в цьому творі складносурядні й складнопідрядні речення, утворені за допомогою різних засобів зв'язку внаслідок поєднання двоскладних предикативних одиниць з іншими типами предикативних одиниць;
- 2) які сладові компоненти за своїм структурно-семантичними особливостями та за допомогою чких сполучників і сполучних слів вони переважно поєднуються в різні типи складних речень.

Влучне використання автором різних типів складних сполучникових речень допомогло йому яскраво

схарактеризувати образи своїх персонажів. Це власне засіб художньої типізації, за допомогою якого драматург передає не тільки певні особливості селянської говірки, а й показує суспільне становище дійових осіб, розкриває їх світогляд, характеризує їх культурний рівень, психологію, темперамент.

За допомогою різних типів складних речень драматург, наприклад, показує, як багатій Бичок поступово, улесливо промовляючи, позичками грошей з відповідними процентами доводить селянина Мартина до повного зубожіння: Горілка ласий напиток, а окрім того, вона звеселяє дух і надає одваги чоловікові й смілості!... (стор. 173). Бичок, основним у житті якого є нажива, звертаючись до Мартина, намагається нагадати: Пам'ятай же, государю мій, що тепер ти винен мені вже півтора ста без двох! (стор. 173).

Спостереження показали, що в цій п'єсі в інтонаційному відношенні переважають перш за все окличні складні речення, за допомогою яких виражається збудження характеру. Наприклад, Бичок до Мартина звертається такими словами: Нехай мене замість дяки кленуть, нехай навіть плюють мені межі очі, а я з свого шляху не зверну! (стор. 172).

Андрій пише, що покохав другу, крашу і багату! : (стор. 215). Пише, що вже ніколи не вернеться! (стор. 215). Крім цього, автор за допомогою складних сполучникових речень передає суб'єктивно-об'єктивне ставлення персонажів один до одного: Порадь же, богопродавче, як мені з тобою помиритися?! (стор. 216).

Пам'ятаєш Андрію-серце, як я тебе в дорогу виряджала?(стор. 213). Ці інтонаційно-синтаксичні структури, зокрема виражають або обурення, або жаль, або розпач: Де ж листи ті, що я через вас писав Олені? (стор. 215).

Бичок, наприклад, у розпачі перед Андрієм кричить :
Рятуйте, хто в бога вірує?

Наприклад, Мартин у розпачі говорить до Бичка : Та я як нап'юсь, тоді бери у мене все , бери, що хоч, усе продам без торгу!(стор.173).

3) Або в діалозі з матір'ю Олени Стехою він теж підступно веде себе : позичаючи їй гроші , просить її віддати за нього заміж дочку.

Наприклад: Так ось же слухай, стара! Щоб ти запевне знала мою добрість і мою прихильність до чужого горя , мушу тобі й на цей раз допомогти. (стор.177). Мушу і цей раз визволити тебе з okazji, пам'ятаючи повсякчас, що роблю те задля бога, шукаючи душі своїй спасення! (стор. 177).

Специфічною особливістю 180 складнопідрядних речень , виявлених нами в цьому творі, є, по-перше, та, що в них не в однаковій мірі представлені відомі в мовознавстві типи підрядних предикативних одиниць. Найчастіше зустрічаються підрядні з'ясувальні предикативні одиниці. Щодо засобів зв'язку, за допомогою яких поєднуються предикативні одиниці в різних типах складних речень, то слід сказати , що цю функцію виконує обмежена кількість сполучників і сполучних слів (що, як, щоб, чи, які).

Що стосується складносурядних речень , виявлених у цьому творі, то в них предикативні одиниці переважно поєднуються за допомогою єднальних і протиставних сполучників. Наприклад: Візьміть, будь ласка, ще два карбованці, та й нехай воли будуть моїми. (стор. 175). А мати її ще краща була, на все село, та й навкруги не було крашої дівчини...(стор. 182). Ей -богу, я тобі прзнаюсь, а ти, зозуленько, порадь мене як найкраще! (стор.178).. Батько знають, а я не знаю! (стор. 178).

Складні сполучникові речення, виписані нами з названої вище п'єси, свідчать про те, що вони переважно

утворені внаслідок поєднання двоскладних предикативних одиниць з двоскладними. Рідше зустрічаються складні речення, в яких головними є односкладні означено-особові й безособові предикативні одиниці, а підрядними є двоскладні предикативні одиниці.

Значно рідше трапляються складні речення, які були б утворені внаслідок поєднання односкладних предикативних одиниць з односкладними.

Це, на нашу думку, можна пояснити тим, що двоскладні предикативні одиниці різноманітніші за своїм змістом і мають більший обсяг, ніж односкладні предикативні одиниці. Частота поєднання предикативних одиниць у різних типах складних речень залежить ще й від граматичних форм слів, що виступають у ролі головних членів односкладних предикативних одиниць; від порядкової послідовності предикативних одиниць; від семантичних взаємовідношень між предикативними одиницями, а також від засобів зв'язку.